

κρίσης. Είναι διαφορετικό ζήτημα, που συχνά παρεξηγείται, ότι ο ερμηνευτής, σε περίοδο κρίσης μπορεί, και ίσως πρέπει, να ξαναδεί αντιλήψεις που είχαν επικρατήσει την περίοδο της ευμάρειας και που δεν ήσαν –και αποδεικνύεται στο καμίνι της κρίσης ότι δεν ήσαν– ορθές. Αν με προκαλούσατε, θα σας έλεγα πλήθος από αυτές. Περιορίζομαι να παρακαλέσω τη φίλη Τζούλια να ξαναγίνει ο αισιόδοξος εαυτός της και στο σημείο αυτό. Και να συνεχίσει να μας προσφέρει, γηράσκουσα αεί διδασκομένη, όπως σημειώνει η ίδια, πνευματικές απολαύσεις σαν κι αυτή που μας προσφέρει με το καταστάλαγμα της πολύχρονης εμπειρίας της: Τη Γενική Θεωρία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Την ευχαριστούμε πολύ.

Σχέσεις εθνικού Συντάγματος, ΕΣΔΑ και ενωσιακού δικαίου ως προς την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ

Είναι μεγάλη μου τιμή το γεγονός ότι η Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα μου ζήτησε να μετάσχω στην παρουσίαση αυτού του εμβληματικού και επιβλητικού έργου που μόλις κυκλοφόρησε, με τίτλο «Γενική θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων» και υπότιτλο «Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο».

Α. Η αρχή της μείζονος προστασίας στην πολυεπίπεδη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι πάντα ένα ανοιχτό ζήτημα. Αυτό το οποίο κυρίως συνεισφέρει η συγγραφέας είναι το στοιχείο ακριβώς της πολυεπίπεδης προστασίας, ο συνδυασμός ανάμεσα στην εθνική συνταγματική προστασία και το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας, κυρίως το σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μέσω του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, και το σύστημα που προσφέρει η ευρωπαϊκή ενωσιακή έννομη τάξη. Βεβαίως, όλα αυτά κάθε φορά πρέπει να αντιμετωπίζονται με βάση το ειδικότερο πεδίο εφαρμογής και με αρχή τη μείζονα προστασία. Το γεγονός ότι ένας

επιστήμονας με τέτοια διακλαδική ικανότητα και επιμονή θέλει να κινηθεί ταυτοχρόνως και στα τρία πεδία είναι εξαιρετικά χρήσιμο, γιατί στις μέρες μας αυτό είναι απολύτως αναγκαίο. Γιατί και ο εφαρμοστής του Δικαίου, κυρίως ο δικαστής, είναι υποχρεωμένος, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με οποιοδήποτε πρακτικό ζήτημα θεμελιωδών δικαιωμάτων, να κινηθεί ταυτόχρονα και στα τρία αυτά επίπεδα, τα οποία έχουν και την ιδιορρυθμία το καθένα από αυτά να λειτουργεί αυτοαναφορικά, δηλαδή να θεμελιώνει την υπεροχή του στον ίδιο του τον εαυτό.

Β. Η ΕΣΔΑ και τα εθνικά συντάγματα των κρατών-μερών

Αυτό ίσως δίνει μια απάντηση και στο ρητορικό ερώτημα του Χρίστου Γεραρή για το πώς αντιμετωπίζει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) τα εθνικά συντάγματα. Το ίδιο ερώτημα ισχύει και για την ευρωπαϊκή έννομη τάξη.

Το πρόβλημα είναι πώς αυτή η τριπλή αυτοαναφορικότητα, που στην αφετηρία εμφανίζει τρεις υπερέχουσες κατά τη δική τους θεώρηση έννομες τάξεις, αίρεται μέσα από μια πολύ επίπονη εύθραυστη και λεπτεπίλεπτη διεργασία αλληλοπεριχώρησης, μέσα από αμοιβαίες υποχωρήσεις οι οποίες διαμορφώνουν έναν ενιαίο ευρωπαϊκό συνταγματικό χώρο που αφορά πρωτίστως την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αυτό δεν γίνεται εύκολα, δεν γίνεται εφάπαξ, δεν οριστικοποιείται, τελεί πάντοτε υπό αμφισβήτηση, υπό διακινδύνευση, ως εκ τούτου κλονίζεται πράγματι η ασφάλεια δικαίου λόγω της σύγκλισης και της συνύπαρξης πολλών επιπέδων. Αλλά η αλήθεια είναι –και νομίζω ότι αυτό προκύπτει από την ανάλυση και την επεξεργασία της συγγραφέως– ότι υπάρχει η διάθεση, ακριβώς επειδή οι δικαστές, που τελικώς ενεργούν ως ερμηνευτές και εφαρμοστές στα τρία αυτά διαφορετικά επίπεδα με τρία αυτοαναφορικά συστήματα, ξέρουν ότι αν δε λειτουργήσουν με μια καλώς νοούμενη «διπλωματικότητα» και αν δεν «υποκλιθούν» ευγενικά απέναντι στις άλλες συγκλίνουσες έννομες τάξεις το σύστημα μπορεί να λειτουργήσει συγκρουσιακά προς βλάβη και των θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και των σκοπών που υπηρετεί, των σκοπών ολοκλήρωσης που υπηρετεί το καθένα από τα συστήματα αυτά. Και έτσι, μέσα από αυτές τις αμοιβαίες «υποκλίσεις» του κάθε συνταγματικού ή ανώτατου εθνικού δικαστηρίου προς το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και προς το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και των δικαστηρίων αυτών του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου προς τα εθνικά συνταγματικά και ανώτερα δικαστή-

ρια και μεταξύ τους, δημιουργείται ένας χώρος ο οποίος προσφέρει αυτή τη μείζονα προστασία. Στον βαθμό που αυτό βεβαίως είναι εφικτό, γιατί, χωρίς αμφιβολία υπάρχουν οριακές περιπτώσεις όπου η καθεμιά από τις τρεις έννομες τάξεις διεκδικεί την εφαρμογή της και αντιλαμβάνονται οι άλλοι όταν έρχονται να εκδικάσουν ένα τόσο κρίσιμο ζήτημα πότε πρέπει να υποχωρήσουν. Εάν, για παράδειγμα, πρόκειται για ένα ζήτημα εθνικής συνταγματικής ταυτότητας, για ένα ζήτημα που αφορά τον σκληρό πυρήνα του κράτους δικαίου, την προσωπική ασφάλεια, π.χ., και όχι τους σκοπούς που υπηρετεί η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σε σχέση με τις οικονομικές και άλλες πολιτικές της, τότε πράγματι αναγνωρίζεται αυτή η εθνική συνταγματική ταυτότητα, τουλάχιστον από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ενώ είναι, θα μου επιτρέψετε να πω, πιο επίμονο από την άποψη αυτή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που θεωρεί ότι εκφράζει με πιο στενό και ευθύ τρόπο την κοινή ευρωπαϊκή συνταγματική παράδοση και ως εκ τούτου εκλαμβάνει ως πιθανό παραβάτη της Σύμβασης και τον συντακτικό νομοθέτη των κρατών-μελών.

Ούτως ή άλλως ο παραβάτης της Σύμβασης είναι ο ανώτατος δικαστής κάθε κράτους-μέλους της Σύμβασης. Διότι εφόσον δικονομική προϋπόθεση για την ατομική προσφυγή είναι η εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων και εφόσον το δικαστήριο αυτό το ελέγχει με πάρα πολύ μεγάλη αυστηρότητα για να απαλλαγεί από το δικονομικό φορτίο μιας νέας υπόθεσης, ο παραβάτης της Σύμβασης είναι ο τελικά επιλαμβανόμενος κατά το εθνικό δικονομικό σύστημα εθνικός δικαστής. Άρα, κατά πάσα πιθανότητα ο εθνικός συνταγματικός ή ο εθνικός ανώτατος δικαστής. Αυτός με την ερμηνεία του και την απόφασή του παραβιάζει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Για να παραβιάσει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση μπορεί να μεταχειριστεί στη μείζονα σκέψη του, και κατά πάσα πιθανότητα το κάνει, μια διάταξη του εθνικού Συντάγματος. Η διάταξη αυτή, όπως ερμηνεύεται από τον εθνικό δικαστή, συνιστά την παραβίαση της ΕΣΔΑ.

Δεν παραβιάζει ποτέ ούτε ο εθνικός συντακτικός νομοθέτης καθ' αυτόν ούτε ο εθνικός κοινός νομοθέτης καθ' αυτόν τη Σύμβαση, παρά μόνο μέσα από τη μεσολάβηση της νομολογίας στο ανώτατο εθνικό επίπεδο. Ποιο είναι το περιθώριο που αφήνει έτσι το δικαστήριο; Είναι το περιθώριο της σύμφωνης με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ερμηνείας του Συντάγματος και θα μου επιτρέψετε να πω ότι σε γενικές γραμμές ίδια σε γενικές γραμμές είναι και η μεταχείριση που επιφυλάσσει στην εθνική νομολογία και στο εθνικό σύνταγμα και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Είναι πραγματικά εντυπωσιακή η απόφαση της Τζούλιας Ηλιοπούλου - Στράγγα να ασχοληθεί με όλο αυτό το φάσμα. Πρόκειται για ένα συστηματικό έργο, κάθε κεφάλαιο του οποίου συνιστά μια μονογραφική επεξεργασία. Με ασφυκτική τεκμηρίωση, με έναν πλήρη θεωρητικό διάλογο, που φαίνεται στις υποσημειώσεις με τις τόσο πυκνές αναφορές στη διεθνή βιβλιογραφία και με έναν θαρραλέο κριτικό διάλογο με τη νομολογία, γιατί πολλές αναφορές στο κείμενο, και ακόμα περισσότερες στις υποσημειώσεις, συνιστούν μια αμφισβήτηση, επίκριση, ή προσπάθεια διόρθωσης της νομολογίας, όχι μόνο της εθνικής, αλλά ταυτόχρονα και της νομολογίας του Στρασβούργου και της νομολογίας του Λουξεμβούργου.

Γ. Τα προβλήματα της ερμηνείας του Συντάγματος στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Βεβαίως όταν ένας ώριμος επιστήμονας στο επίπεδο της συγγραφέως αναλαμβάνει να ασχοληθεί με τη θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και μάλιστα με μια θεωρία της νομολογιακής πράξης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, έρχεται αντιμέτωπος με τα μεγαλύτερα προβλήματα της θεωρίας του Συνταγματικού, του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Ενωσιακού Δικαίου. Διότι πρέπει να αντιμετωπίσει όλα τα προβλήματα ερμηνείας του Συντάγματος στο πιο ευαίσθητο πεδίο που είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, πρέπει να τοποθετηθεί απέναντι στο πρόβλημα των θεμιτών και αποδεκτών μεθόδων ερμηνείας του Συντάγματος σε μια έννομη τάξη όπως η δική μας, στην οποία ο συνταγματικός δικαστής, ο εν πάση περιπτώσει εν τοις πράγμασι συνταγματικός δικαστής, μέσα σε ένα σύστημα διάχυτου και παρεμπόδιτου ελέγχου της συνταγματικότητας που όμως ασκείται τελικώς από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας σε συντριπτικό ποσοστό, δεν είναι ένας δικαστής ο οποίος προβαίνει συχνά σε εξαγγελίες της μεθοδολογικής του επιλογής. Είναι εκλεκτικιστής, πλουραλιστικός και υπαινικτικός. Και ως εκ τούτου έχει μεγάλη σημασία να μπορέσει ο επιστήμονας, ο ερευνητής, να εντοπίσει τις μεθοδολογικές επιλογές και να διακρίνει το πρόβλημα των μεθόδων ερμηνείας από ένα τελείως διαφορετικό πρόβλημα, που είναι το πρόβλημα των κανόνων ερμηνείας που υπάρχουν στο Σύνταγμα.

Διότι το Σύνταγμά μας εμπεριέχει επιτακτικούς κανόνες ερμηνείας. Εάν σε κάτι έχει συνεισφέρει η αναθεώρηση του 2001, αν μου έλεγαν να διαλέξω μία από τις περίπου 90 αλλαγές που έχει επιφέρει στο Σύνταγμα, αυτή είναι το άρθρο 25 παράγραφος 1 του Συντάγματος, που είναι η επιτομή

των κανόνων ερμηνείας του Συντάγματος στο ευαίσθητο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αλλά αυτό στο επίπεδο της εξελικτικής, όπως το ίδιο το ΕΔΔΑ λέει, ερμηνείας της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου γίνεται ακόμη εμφανέστερο. Γιατί το Δικαστήριο του Στρασβούργου στις κρίσιμες, στις «σκληρές» αποφάσεις είναι σαφές ότι αναφέρεται όχι σε μεθόδους, όπως ο Αμερικανός δικαστής, αλλά σε κανόνες ερμηνείας. Μόνον που οι κανόνες αυτοί δεν είναι οι κανόνες ερμηνείας του Συντάγματος, του εθνικού Συντάγματος, των εθνικών συνταγμάτων των 47 κρατών-μελών της Σύμβασης, αλλά είναι οι κανόνες ερμηνείας του Διεθνούς Δικαίου. Είναι οι κανόνες ερμηνείας της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών. Άρα μέσα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εισέρχεται στον χώρο της ερμηνείας και της εφαρμογής των συνταγματικών κανόνων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων η τεχνική της ερμηνείας των διεθνών συμβάσεων, των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, όπου έχουμε κωδικοποιημένους κανόνες ερμηνείας μέσα στη Σύμβαση της Βιέννης.

Και βέβαια αυτό επηρεάζει τελικά και την ερμηνεία του Ευρωπαϊκού Ενωσιακού Δικαίου στο κρίσιμο επίπεδο του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, λόγω της παραπομπής στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, της σύνδεσης των εννοιών, των επεξηγηματικών κειμένων που λειτουργούν ως κανόνες ερμηνείας. Άρα μέσω του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στα ζητήματα των θεμελιωδών δικαιωμάτων οι επιλογές σε σχέση με τους κανόνες ερμηνείας του Στρασβούργου επηρεάζουν τη νομολογία του ΔΕΕ.

Δ. Η διαμάχη περί υπεροχής μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Ευρωπαϊκού Ενωσιακού Δικαίου και ΕΣΔΑ

Η συγγραφέας αναμετρείται με τα σταυρικά προβλήματα της θεωρίας του Δημοσίου Δικαίου, εσωτερικού και ευρωπαϊκού. Πέρα από την ερμηνεία του Συντάγματος και τη γενική θεωρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με όλα τα ζητήματα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Με τα μεγάλα ζητήματα της αυτοαναφορικής σύγκρουσης περί υπεροχής, δηλαδή με τη σχέση Συντάγματος και Ενωσιακού Δικαίου και με τη σχέση Συντάγματος και Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Και νομίζω ότι με τον τρόπο αυτό μπορεί να απαντηθεί και το μεγάλο θέμα που έθεσε ο Χρίστος Γεραρής προηγουμένως, αν είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, με τους

κανόνες της δίκαιης δίκης, η αποκρυστάλλωση της νομολογίας μέσω των δικονομικών απαραδέκτων για την άσκηση αιτήσεως αναιρέσεως.

Γιατί, η αλήθεια είναι ότι ενθουσιασμένος ο εθνικός νομοθέτης με τη δυνατότητά του να διαπλάσει το ένδικο μέσο της αιτήσεως αναιρέσεως, ενώ δεν έχει την ίδια ευχέρεια με το ένδικο βοήθημα της αιτήσεως ακυρώσεως και προκειμένου να διευκολύνει στην αποφόρτιση του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου από έναν όγκο υποθέσεων, εισήγαγε σταδιακά κριτήρια παραδεκτού τα οποία μπορεί να είναι αντισυνταγματικά. Και κατά τη δική μου γνώμη είναι αντισυνταγματικά για έναν πρόσθετο λόγο, τον οποίο μου δίνει την αφορμή ο Χρίστος Γεραρής να αναφέρω: διότι καταργείται μια βασική εγγύηση του κράτους δικαίου που είναι ο ερμηνευτικός σχετικισμός. Ο ερμηνευτικός σχετικισμός είναι συνταγματικά κατοχυρωμένος μέσα κατ' αρχάς από την υποχρεωτική δημοσίευση των μειοψηφιών. Τι σημαίνει μειοψηφία; Μειοψηφίες δεν καταγράφονται στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να υπάρχει καθαρότητα ως προς τον στόχο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ως προς τη θεματοφυλακή της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά καταγράφονται στο Στρασβούργο, καταγράφονται υποχρεωτικά στην Ελλάδα μετά το Σύνταγμα του 1975. Όταν έχεις υποχρεωτική αναφορά των μειοψηφιών στην απόφαση και ένδικα μέσα εναντίον της απόφασης έχεις αναμονή αλλαγών στη νομολογία, με τους περιορισμούς της ασφάλειας δικαίου στο Ποινικό Δίκαιο και ως έναν βαθμό στο φορολογικό, καθώς έχουμε ειδικές συνταγματικές διατάξεις. Αλλά από εκεί και πέρα σε ποιον ανήκει η αρμοδιότητα αυθεντικής ερμηνείας; Ανήκει η αρμοδιότητα αυθεντικής ερμηνείας του νόμου στον δικαστή; Όχι. Ανήκει στον νομοθέτη. Πώς καθίσταται η νομολογία όπως έχει, όπως έτυχε να υπάρχει, στοιχείο της αυθεντικής ερμηνείας του νόμου, και αποκρυσταλλώνεται; Και το κυριότερο, όταν πρόκειται για ερμηνεία που είναι ουσιαστικά ερμηνεία του Συντάγματος μέσα από τον έλεγχο της συνταγματικότητας, που μπορεί να είναι και υπολανθάνων, ποιος έχει την αρμοδιότητα αυθεντικής ερμηνείας του Συντάγματος; Όχι ο δικαστής. Επιχείρησε μία φορά να το κάνει αυτό το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο το 1984 και το αντλήθηκε και άλλαξε τη νομολογία του.

Η συγγραφέας έχει τοποθετηθεί πολύ θαρραλέα για όλα αυτά τα ζητήματα. Το κυρίαρχο παράδειγμα είναι το γνωστό παράδειγμα του άρθρου 14 παράγραφος 9 του Συντάγματος και του λεγομένου βασικού μετόχου. Όταν θεσπίστηκε αυτή η διάταξη είχα προειδοποιήσει τη Βουλή ότι μπορεί να προσκρούει στο Ενωσιακό Δίκαιο, γι' αυτό να είμαστε έτοιμοι να την αντιμετωπίσουμε μέσα από το πρίσμα του Ευρωπαϊκού Ενωσιακού Δικαί-

ου. Και έτσι έγινε. Είπε τίποτα το φοβερό το Δικαστήριο της ΕΕ που τελικά το υιοθέτησε αναγκαστικά το Συμβούλιο της Επικρατείας; Τίποτα το φοβερό δεν είπε. Είπε στην πραγματικότητα ότι το τεκμήριο του άρθρου 14 παράγραφος 9 δεν μπορεί να θεωρείται αμάχητο, αλλά είναι μαχητό. Όλο το πράγμα αυτό ήταν. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης επέβαλε στην εθνική νομολογία να θεωρήσει ότι το τεκμήριο είναι μαχητό. Αυτό είναι η όλη ουσία του θέματος αυτού, κάτι που θα μπορούσε να έχει ειπωθεί και χωρίς καμία αναγωγή στο Ενωσιακό Δίκαιο και χωρίς καμία αναγωγή στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Η κυρία Ηλιοπούλου-Στράγγα έχει λοιπόν αναμετρηθεί με όλα τα μεγάλα θέματα. Δε συμφωνώ αναγκαστικά σε όλα, αλλά σέβομαι πάρα πολύ αυτές τις μαχητικές και τεκμηριωμένες απόψεις. Θεωρώ, για παράδειγμα, ότι το άρθρο 28 παράγραφος 2 και 3 του Συντάγματος δεν είναι ειδική αναθεωρητική ρήτρα, αλλά ρήτρα που επιβάλλει τη σύμφωνη με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση και το Ενωσιακό Δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος. Οι διαφορές και οι αποχρώσεις εμπλουτίζουν τον επιστημονικό διάλογο.

Ε. Ελευθερία και ασφάλεια

Δύο είναι τα σημεία με τα οποία κορυφώνεται η ανάλυσή της. Η σχέση ελευθερίας και ασφάλειας ιδίως στην εποχή μας, όπου το ζητούμενο είναι μια δημοκρατία μαχόμενη και όχι παθητική. Ποιες ελευθερίες αναγνωρίζονται λοιπόν για τους εχθρούς της Δημοκρατίας και του κράτους δικαίου; Αυτό είναι ένα κολοσσιαίο και πανταχού παρόν ζήτημα, το οποίο βεβαίως τίθεται πια στις μέρες μας πολύ επιτακτικά μέσα από τον αποχωρισμό της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε μια δημοκρατία που είναι ανελεύθερη και σε έναν φιλελευθερισμό που κατοχυρώνει τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά μπορεί να μην είναι δημοκρατικός. Ενώ ταυτόχρονα έχουμε ανεπτυγμένα και ανταγωνιστικά κράτη που δεν είναι ούτε δημοκρατίες ούτε κράτη δικαίου, αλλά παρ' όλα αυτά αναπτύσσονται οικονομικά, γίνονται μεγάλες ανταγωνιστικές δυνάμεις στην παγκόσμια οικονομία.

Στ. Οικονομική κρίση και ανθρώπινα δικαιώματα

Και το δεύτερο μεγάλο θέμα είναι η οικονομική κρίση, οι πολιτικές λιτότητας, οι πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής και διάσωσης μέσα στις συνθήκες της ΕΕ και κυρίως της Ζώνης του Ευρώ, άρα σε συνθήκες εσωτερικής ανισότητας μεταξύ κρατών-μελών που παρ' όλα αυτά έχουν κάνει

επιλογές θεμελιώδεις να μετέχουν στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και στη νομισματική ένωση. Στην πραγματικότητα αυτό που τίθεται ως ζήτημα είναι οι δημοσιονομικές προϋποθέσεις άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Και ιδίως οι δημοσιονομικές προϋποθέσεις άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων, των οποίων είναι λάτρης και υποστηρικτής επί δεκαετίες τώρα η Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.

Η διαφορά είναι ανάμεσα στον περιορισμό της συνταξιοδοτικής δαπάνης ως υποχρέωση του κράτους και ως όρο δημοσιονομικής επιβίωσης του κράτους, στον περιορισμό της συνταξιοδοτικής δαπάνης ως μέγεθος του προϋπολογισμού και του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου και τον περιορισμό της σύνταξης ατομικά. Ο συνταγματικός δικαστής αλλιώς αντιμετωπίζει τις ανειλημμένες υποχρεώσεις της χώρας και τους όρους της δημοσιονομικής επιβίωσής της που μετατρέπονται σε μεγέθη του Προϋπολογισμού, δηλαδή το ποια είναι η συνταξιοδοτική δαπάνη ως απόλυτο μέγεθος και ως ποσοστό του ΑΕΠ και πώς αυτή προβάλλεται δέκα, είκοσι, τριάντα, πενήντα χρόνια αργότερα για να μην καταρρεύσει το σύστημα, και πώς αυτό εξειδικεύεται ατομικά με μια σειρά κριτηρίων που μπορεί να αφορούν πάρα πολλά ζητήματα: ειδικές θεσμικές καταστάσεις, όπως είναι τα ειδικά μισθολόγια, ή πραγματικές διαφορές, για παράδειγμα ασφαλιστικός χρόνος ή ύψος αποδοχών, ενώ υπάρχει πλαφόν στην σύνταξη.

Χωρίς να εισέρχομαι σε λεπτομέρειες, το ζήτημα είναι μεθοδολογικά ο αποπληθωρισμός της συνταγματικής ρητορείας αλλά και της ρητορείας των διεθνών συμβάσεων και των κανονιστικών κειμένων της ΕΕ στο πεδίο των κοινωνικών δικαιωμάτων. Τώρα ξέρεις ότι δεν μπορείς μέσα από έναν λεγκαλισμό ή από μια «νομική σοσιαλδημοκρατία», για να χρησιμοποιήσω μια άλλη έκφραση, να λύσεις τα προβλήματα αυτά. Πρέπει ό,τι λες να το μετράς δημοσιονομικά, γιατί αν το υπόσχεται συνταγματικά θα οδηγήσεις στην πραγματικότητα σε κανονιστική απαξίωση του Συντάγματος, εάν δεν μπορεί αυτό να εφαρμοστεί.

Αυτά τα δύο μεγάλα θέματα τα προσεγγίζει η Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα εμμέσως, προσφέροντας όλο το περιβάλλον και όλη την υποδομή που απαιτείται. Διότι πρέπει να ξέρει κανείς πάρα πολύ καλά, όπως η συγγραφέας, ποια είναι η συζήτηση η θεωρητική και ποια είναι η νομολογία η εθνική και η διεθνής. Καταθέτω, λοιπόν, την αναγνώρισή μου και τη συναδελφική μου αγάπη και τον θαυμασμό μου και εύχομαι τα καλύτερα.